

Česká/Slovenská republika: Srovnání úrovně konzolidace

KAREL VODIČKA*

Abstract: Czech/Slovak Republic: Comparison of Levels of Consolidation

In May 2004 the political systems of Czechia and Slovakia became part of the European Union. At the constitutional level the consolidation of both countries has significantly progressed. In both countries the intermediate system is being consolidated, with the sole exception of the unstable Slovakian party system. The attitude of informal political actors as well as the general populations is not yet consolidated. However, regression of the consolidation process appears to be unlikely in Slovakia, and barely possible in Czechia. At the same time, it cannot be ruled out that in the long term the transition process in one of these countries (or even in both) will stall on a low consolidation level.

Keywords: political systems of Czechia and Slovakia, transition process, consolidation level.

1. Úvod

V květnu 2004 se staly politické systémy České a Slovenské republiky součástí integrovaného prostoru Evropské unie. To je příležitost pro srovnání rizik a aktuální úrovně jejich konzolidace. Jako kritérium je použit Merklův model čtyř úrovní konzolidace (Merkel 1999: 145), který umožňuje diferencovanou komparativní analýzu. Článek shrne hlavní fakta, zamyslí se nad důvody pro odchylný průběh konzolidace v obou zemích a naznačí možné scénáře dalšího vývoje.

2. Konzolidace a její rizika (obecně)

2.1 K pojmu demokratické konzolidace

Konzolidací se v tranzitologii rozumí třetí a poslední fáze přechodu od diktatury k demokracii. Je to fáze, ve které se upevňují a stabilizují instituce a zvyšuje se akceptace těchto demokratických institucí obyvatelstvem a politickými elitami (Rüb 1996: 111; Rüb 1996b: 37; Merkel 1996: 80–81). Teprve tehdy, kdy všechny relevantní skupiny akceptují (a respektují) nová pravidla hry, lze mluvit o ukončeném procesu konzolidace (Beyme 1996: 146). Pojem

* Autor působí na Institut für Internationale Politik, Helmut-Schmidt-Universität. Poštovní adresa: Institut für Internationale Politik, Holstenhofweg 85, D-22043 Hamburg; e-mail: karel@vodicka.net.

demokratické konzolidace, stejně jako mnoho dalších politologických pojmů, není ovšem v literatuře jednoznačně definován. Minimalistická kritéria (Przeworski 1991: 26) jsou doplněna náročnějšími (Gunther et al. 1995: 168). Maximalistický pojem konzolidace zavádí Merkel (1996b; 1999: 145), který rozlišuje čtyři úrovně konzolidace.

První úroveň: konstituční konzolidace

Konstituční konzolidací se myslí nastolení určitých institucionálních pravidel a postupů. Patří sem v první řadě etablování hlavních ústavních institucí, zejména prezidenta, parlamentu, vlády a soudního systému. V širším slova smyslu lze do pojmu konstituční konzolidace zahrnout institucionální konzolidaci vůbec, zejména konzolidaci systému veřejné správy. Ke konstituční konzolidaci patří též přijetí volebního zákona. Volební zákony sice zpravidla nejsou přijímány ve formě ústavního zákona, ale mají mimořádnou důležitost pro stabilitu politického režimu. Vzhledem k jejich faktickému významu v procesu rozdělování šancí politické reprezentace mají podobnou důležitost pro konzolidaci, jako upevnění vlastního ústavního systému. Institucionální systém je možno teprve tehdy označit za konzolidovaný, když je proces jeho tvoření v zásadě ukončen nejen po formální stránce (přijetí ústavy, zákonů), nýbrž když je reálně uveden v život relevantními aktéry. Konstituční konzolidace bývá zpravidla ukončena nejdříve. Pokud tomu tak je, působí konzolidované instituce normativním rámcem na další úrovně konzolidace.

Druhá úroveň: reprezentativní konzolidace

Reprezentativní konzolidací je míněna teritoriální a funkcionální reprezentace zájmů. Především se zde jedná o konzolidaci stranického systému a upevnění ostatních intermediálních struktur, zejména zájmových skupin.

Třetí úroveň: konzolidace chování neformálních politických aktérů

Neformálními politickými aktéry se myslí zejména armáda, velcí vlastníci, finanční kapitál, podnikatelé, radikální hnutí a skupiny. Úspěchy konzolidace na první a druhé úrovni mají podstatný význam pro to, zda se tito neformální političtí aktéři rozhodnou sledovat své zájmy v rámci demokratických norem a institucí, či mimo ně.

Čtvrtá úroveň: konzolidace občanské společnosti

Konzolidace občanské společnosti bývá ukončena až generační výměnou. O tom svědčí výsledky výzkumu politické kultury v zemích, které se demokratizovaly ve druhé vlně demokratizace po druhé světové válce (Itálie, Spolková republika Německo, Rakousko a Japonsko). Konzolidovaná občanská společnost imunizuje výše uvedenou první až třetí úroveň konzolidace v případě, pokud je jejich stabilita ohrožena externími krizemi. Teprve tehdy, kdy všechny úrovně jsou konzolidovány, lze mluvit o demokracii, která je odolná vůči krizím.

2.2 Cesta minovým polem: rizika konzolidace

Cesta k demokracii se podobá „minovému poli“ (Przeworski 1991a: 190). Pro postkomunistické země jsou typická zejména následující rizika konzolidačního procesu:

a) potenciální etnické konflikty

Většina postkomunistických zemí jsou multietnické státy, které se ve srovnání s národnostně homogenními zeměmi obtížněji konsolidují. Pro mladé multinacionální demokracie vyplývá riziko z toho, že nacionalistické elity podněcují etnické konflikty a instrumentalizují je ve svůj prospěch. Mají k tomu dobré výchozí podmínky, neboť v postkomunistických společnostech, poznamenaných zhroutilím systémem hodnot, je národní identita nejvýraznější a nejstálější identitou. Ostatní kolektivní identity jako příslušnost k určité sociální třídě, vrstvě či profesi, ještě nejsou dostatečně zakotveny (Merkel 1999: 381). Dahl (1971: 111) ukazuje na bázi empirických dat, že 58 procent zemí s nízkou subkulturní segmentací, 36 procent se střední a jen 15 procent s výrazným subkulturním pluralismem má charakter polyarchie či téměř polyarchie. Zkušenosti ukazují, že demokratické instituce a postupy, zejména volby, mohou být v málo vyvinuté občanské společnosti zneužity k zosíření etnických konfliktů (Merkel 1999: 380). Vzhledem k tomu, že etnické konflikty se efektivně dají instrumentalizovat k mobilizaci voličů, je pro racionální maximalizaci voličských hlasů výhodné soutěžit o hlasy podél etnických konfliktních linií.

b) Výrazná polarizace společnosti a existence antisystémové strany

Snadněji se konsolidují stranické systémy, ve kterých je nepatrná ideologická distance mezi relevantními stranami vpravo a vlevo od středu politického spektra a ve kterých neexistuje silná antisystémová strana. V řadě postkomunistických zemí je demokratická konsolidace ztížena činností antisystémových stran (Beyme 1994: 301).

c) Problémy s menšinami

Nové titulární národy odírají etnickým menšinám plná občanská práva a minoritní skupiny politicky, hospodářsky a sociálně znevýhodňují. To přináší nejen snížení kvality demokracie. Znevýhodněné a eventuálně sociálně vyloučené minority mohou popírat legitimitu státu či jeho společenského zřízení. Tato okolnost může být nebezpečná pro mladé demokracie obzvláště tehdy, pokud je menšina silná a eventuálně se může opřít o mocné zahraniční spojení (Merkel 1999: 382).

d) Problémy iredenty

Tyto problémy mohou vzniknout tam, kde nebyl nalezen zásadní, mírový a trvalý konsens o průběhu hranic. Zahraničně-politické konflikty kvůli sporným územním nárokům mohou proces konsolidace podvázat či zastavit (Merkel 1999: 381).

3. Srovnání konsolidačních rizik v ČR a SR v devadesátých letech

3.1 Etnické konflikty a problémy s menšinami

Česká republika je národnostně homogenní stát, takže politické elity neměly možnost používat nacionalismus namířený proti menšinám v zemi či proti jinému etniku k mobilizaci voličů. Etnická homogenita země není sama o sobě zárukou úspěšného přechodu k demokracii a tržnímu hospodářství, je však určitou výhodou v procesu konsolidace (Merkel 1999: 381; Lang 2001: 15).

Slovensko mělo z tohoto pohledu nevýhodnou pozici, neboť je multietnickým státem. Podíl menšin činí asi 20 % (Maďaři 10 %, Romové 7 %, ostatní 3 %) (Kollár, Mesežnikov 2002: 17; Vaňo, Haviarová 2002: 480). Dobře zdůvodněný odborný odhad vychází z počtu 370.000 Romů (Vaňo, Haviarová 2002: 480), podíl Romů na obyvatelstvu patří k nejvyšším na světě.

V devadesátých letech měly etnické konflikty s jejich mobilizačním potenciálem vliv na demokratickou konzolidaci Slovenska. Etnická konfliktní linie (*cleavage*) mezi Slováky a Maďary je nejhlubším a nejstabilnějším politickým štěpením slovenské společnosti. Vztahy mezi slovenskými Maďary a Slováky byly vyhoceny zejména v době Mečiarových vlád. Ve vládách vedených Mikulášem Dzurindou je svazek maďarských stran koaličním partnerem. Slovensko-maďarské rozpory sice vícekrát téměř způsobily pád koaliční vlády, vždy se je však nakonec podařilo urovnat; hrozba převzetí moci ze strany Mečiara a tlak institucí EU při tom sehrály významnou roli.

Ovšem nikoli tato dříve často tematizovaná otázka maďarské menšiny, nýbrž romská problematika je největší výzvou slovenské menšinové politiky. V případě romské menšiny se totiž nejedná jen o etnický konflikt, nýbrž v první řadě o závažný sociální problém. Romové jsou skupinou, která byla změnou systému drasticky postižena. Vzhledem k nedostatečnému vzdělání a kvalifikaci se neuměli v nových podmínkách orientovat. Tlak konkurence je vytlačil z trhu práce, jejich sociální situace se dramaticky zhoršila a došlo k prohloubení jejich sociální izolace v rámci slovenské společnosti. Negativní jevy jako vysoká nezaměstnanost Romů, jejich extrémní chudoba, špatný zdravotní stav, vysoká kriminalita jakož i závislost na alkoholu a drogách se nadále zosťují. V únoru 2004 vedlo snížení sociálních dávek, jehož cílem bylo sanovat státní rozpočet a motivovat nezaměstnané k přijetí i hůře placených míst, k plošným romským nepokojům. Celých 90 % většinové společnosti se k Romům staví odmítavě (Vašečka, Džambazovič 2000: 19; Krivý 2001: 12).

Napětí a konflikty související s romskou menšinou jsou přiživovány a zneužívány populistickými politickými stranami. Předseda strany SMER, Robert Fico, hovořil o „populačnej explózií“ (Vašečka 2000a: 206). Poslanec Slovenské národní strany (SNS), Vítazoslav Moric, navrhl zřídit pro Romy „rezervácie na americký spôsob“ (Vašečka 2000a: 210). Poslanec za HZDS Drobný mluvil o „úrovni zvieratek“ (Vašečka 2000a: 210). Radikální protiromská rétorika nachází u slovenských voličů často větší rezonanci než politika, která respektuje menšinová práva. 79 % dotázaných bylo v březnu 2001 toho názoru, že Romové, kteří nejsou schopni se přizpůsobit, mají žít odděleně od ostatních lidí; 53 % dotázaných si myslelo, že by pro Romy měly platit přísnější zákony (Bútorová et al. 2000: 311–312). Romská problematika získává na Slovensku jiný rozměr než v konzolidovaných demokraciích. Není to pouze otázka ochrany národnostních menšin či sociální sítě, nýbrž též otázka systémová, jež spolurozhoduje o tom, zda se slovenský politický systém definitivně zkonzoliduje anebo zda bude nadále ohrožován autoritářskými snahami.

3.2 Rizikový faktor: polarizace společnosti

Rozdělení Československa polarizovalo na Slovensku jak elity tak veřejnost (Szomolányi 2004: 13). Slovenská společnost byla hluboce rozštěpena, rozdělena do dvou zhruba stejně velkých politických táborů. Na jedné straně to byli obyvatelé malých měst a vesnic, s nižším vzděláním, v průměru vyššího věku, orientovaní paternalisticky, rovnostářsky a autoritářsky;

často patřili k těm, pro které změna systému znamenala společenský propad. Tato skupina obyvatelstva byla orientována spíše nacionalisticky, protizápadně, byla náchylná k tomu, dát se ovlivnit populistickými mobilizačními strategiemi, odmítala tržní hospodářství a demokratickou politickou soutěž a přála si, aby v čele státu stála silná vůdčí osobnost. K porušování práva politickými elitami se tato skupina stavěla spíše shovívavě. Druhý politický tábor slovenské společnosti byl složen převážně z obyvatel velkých měst, v průměru nižšího věku, s vyšším vzděláním. Tato skupina, jež pozitivně vnímala tržní hospodářství a demokracii a viděla v takto uspořádané společnosti šance pro svoje osobní uplatnění, zastávala demokratické hodnoty, preferovala konsensuální charakter politiky, podporovala začlenění Slovenska do NATO a Evropské unie a netolerovala porušování ústavních a jiných právních norem politickou elitou. Příslušníci prvního z obou politických táborů preferovali ve volbách zejména Hnutí za demokratické Slovensko (HZDS) a Slovenskou národní stranu (SNS), zatímco příslušníci druhého tábora pak spíše politické strany, které se od roku 1998 podílely na vládní koalici (Krivý 1999: 109; Krivý 1999a: 245). Politické názory příslušníků obou táborů se diametrálně lišily. 75 % příznivců vládní koalice (1998–2002) a naproti tomu jen 25 % sympatizantů opozice vedené HZDS hodnotilo ve zpětném pohledu kladně odstranění komunistického režimu. 79 % příznivců vládní koalice bylo pro vstup Slovenska do NATO, 72 % sympatizantů opozice bylo proti. Obdobně se příslušníci obou táborů stavěli k členství Slovenska v EU – z potenciálních voličů vládní koalice jich bylo pro 90 %, kdežto sympatizanti HZDS vstup do EU podporovali jen z 55 % (IVO 2000). Rozdělení společnosti do dvou táborů bylo patrné celá devadesátá léta a bylo registrováno i výzkumy na konci roku 2001 (Velšic 2002: 6).

Naproti tomu v České republice nebyla polarizace společnosti tak výrazná. Analýzy výzkumu veřejného mínění i výsledky komparativních sociologických výzkumů percepce sociálních vztahů ukazují, že české obyvatelstvo bylo méně polarizované a že se stavělo k procesu transformace příznivěji, než tomu bylo na Slovensku (Machonin 1996: 255).

3.3 Existence silné antisystémové strany

Dalším problémem politické konzolidace Slovenska bylo, že Hnutí za demokratické Slovensko, jež neslo některé rysy antisystémové strany,¹ podporovala více než jedna čtvrtina obyvatel, a že tato strana buď vládla, či představovala reálnou vládní alternativu. Jak volby v roce 1998 tak i volby v roce 2002 byly volbami, které rozhodovaly o budoucím charakteru politického režimu. Případné vítězství HZDS mohlo mít za následek zastavení procesu konzolidace a obnovení trendu k autoritářskému systému. (Vodička 2000a: 164).

Za silnou antisystémovou stranu v České republice je možno považovat Komunistickou stranu Čech a Moravy (KSČM). Komunistická strana byla po celá devadesátá léta třetí nejsilnější stranou, přičemž její volební výsledek se po roce 1996 od voleb k volbám zlepšuje (1996: 10%; 1998: 11%; 2002: 19%) (Vodička, Cabada 2003: 252). Přetrvávání netransformované, silné komunistické strany je v postkomunistické střední Evropě raritou (Fiala 1999: 279), která má historické příčiny. Po okupaci Československa v roce 1968 vyloučila komunistická strana v politických čistkách všechny reformně orientované síly. Neostalinistický, komunisticko-ortodoxní charakter si podržela celých dvacet roků, každý pokus o reformu byl udušen v zárodku. Nevytvořily se sociálně demokratické proudy jako v Polsku či v Maďarsku. V okamžiku imploze komunistického režimu nedisponovala komunistická strana ani reformními politiky,

ani neměla legitimaci transformovat se do sociálně-demokratické strany. Nalevo od středu vznikla autentická sociální demokracie, navazující na předválečné tradice a činnost exilové ČSSD. Komunistická strana, která byla zastoupena v parlamentu a vzbuzovala dostatečný mediální zájem, přičemž se však nacházela v politické izolaci, se proměnila v protestní stranu. V současné době hraje podobnou roli jako levicově či pravicově extremistické strany v západní Evropě. Trvalou kritikou z opozice, populismem a nacionalismem bez jakýchkoli skrupulí má značnou přitažlivost pro protestní voliče, kteří se připojují k jejímu původnímu kmenovému voličstvu. Kmenoví voliči KSČM mají na svou stranu velmi silné vazby.

3.4 Problémy iredenty

V ČR jsou státní hranice považovány za samozřejmost, problémy iredenty téměř neexistují. Na Slovensku naproti tomu je maďarská menšina geograficky koncentrována na jihu Slovenska, na hranici s Maďarskem, a s tímto státem ji spojuje husté předivo kulturních vazeb. Tyto okolnosti posilují historicky zakořeněnou nedůvěru Slováků vůči Maďarům a obavy z maďarského iredentismu (HN 21.06.01: 10).

4. Srovnání úrovně konzolidace

4.1 Konstituční respektive institucionální konzolidace

4.1.1 *Konzolidace institucionálního systému v ČR*

Ústavní pořádek České republiky se svými principy svrchovanosti lidu, demokracie, dělby moci, ochrany menšin před tyraníí většiny, lidskými právy a dalšími principy přináší pravidla, která návrat diktatury značně ztěžují. Trvajícím úkolem orgánů veřejné moci je přenášet tyto hodnoty a principy do politického procesu, ve kterých se budou moci prověřit a osvědčit (Filip 1999: 24). Systém dělby moci funguje a základní ústavní principy se postupně uvádějí do politické praxe. Dichotomie ústavního textu a ústavní skutečnosti se v tendenci zmenšuje. Zřízením samosprávných krajů a volbami do krajských orgánů byl vdechnut život další (dosud spící) ústavní instituci; tím vznikla dělba moci mezi centrem státu a regionálními samosprávnými orgány. Soudní systém byl k 1. 1. 2003 doplněn o Nejvyšší správní soud, předpokládaný ústavou.

Parlamentní volby do Poslanecké sněmovny a Senátu probíhají korektně a poměrný volební systém, kritizovaný některými stranami, se v zásadě osvědčuje. Zatím každé volby umožnily vznik koaliční vlády (1998: tichá skrytá koalice) a zatím žádné vládě nebyla Parlamentem vyslovena nedůvěra. Silná parlamentní frakce komunistické strany, která patří vždy k opozici, však významně a dlouhodobě ztěžuje utváření vládních koalic (Vodička, Cabada 2003: 326).

Rozhodnutí Ústavního soudu ČR jsou politickými aktéry respektována. Judikatura ústavního soudu z let 1998–2002 ohledně volebních pravidel a státních příspěvků politickým stranám ukazuje institucionální napětí, které panovalo mezi parlamentní většinou tiché koalice ČSSD/ODS na straně jedné a ústavním soudem a prezidentem na straně druhé. Ukázalo se, že ústavní soud dokáže být účinnou bariérou snah parlamentní většiny o změny základních parametrů českého politického systému, stanovených ústavou; že svou funkci v systému dělby moci plní. Ústavní soud přispěl k formování politického systému a k zachování přiměřených šancí

pro menší strany. Ústavní soud rozhodl, že finanční kauce, jimiž se podmiňuje kandidatura politických stran ve volbách, nejsou principiálně nepřipustné, avšak nesmí být příliš vysoké a nesmějí být doplněny dalšími nástroji ztěžujícími působení malých politických stran. Dále o tom, že stát sice může stanovit pro politické strany přísná pravidla financování, nesmí jim však zásadně zakázat podnikat a získávat prostředky na činnost z jiných zdrojů než ze státních příspěvků, neboť by tím strany k sobě nepřipustně připoutal. Ústavní soud zabránil snahám parlamentní většiny ČSSD/ODS omezit zákonem č. 442/2000 Sb. nezávislost centrální banky (Nález 278/2001). Na návrh Demokratické unie zrušil ústavní soud Nálezem 243/1999 ustanovení § 85 volebního zákona, podmiňující výplatu státních příspěvků politickým stranám na úhradu volebních nákladů tím, že strana v posledních volbách získala alespoň 3 % hlasů. Dospěl k závěru, že takto vysoko stanovená hranice pro výplatu příspěvků omezuje volnou soutěž politických sil a politickou pluralitu. Novou úpravou byla stanovena hranice na 1,5 % hlasů, z čehož těžilo ve volbách 2002 Sdružení nezávislých (2,9 % hlasů) a Zelení (2,4 %). Nálezem 98/2001 zrušil Ústavní soud ustanovení zákona o politických stranách, která nepřipustně zvýhodňovala parlamentní strany.

Proces institucionální konzolidace lze – po formální stránce – považovat za ukončený. Ústava se v zásadě osvědčila, prokázala svou životaschopnost (Fiala 2001: 1; Filip 1999: 15). Filip (1999: 15) uvádí některé náměty, v čem by bylo vhodné ústavu doladit. Institucionální stabilitě českého politického systému by (kromě uvedených námětů) prospělo, kdyby byla upravena ústavní ustanovení o volbě prezidenta, přičemž by měla být zachována konstituční tradice volby prezidenta Parlamentem. Podle dosavadní úpravy je ke zvolení i ve třetím kole prezidentských voleb potřebná nadpoloviční většina přítomných poslanců a senátorů (čl. 58 odst. 6 Ústavy). To by mohlo při nepříznivé konstelaci vést k dlouhodobé vakanci prezidentského úřadu.²

Daný institucionální systém nebyl ještě v nedávné minulosti akceptován všemi relevantními aktéry. Jako příklad může sloužit pokus tiché koalice ČSSD/ODS v roce 2000 změnit volební systém v rozporu s ústavou. ČSSD a ODS přijaly zákonem č. 204/2000 Sb. volební systém, který je výrazně zvýhodňoval (Filip 2000: 29; Klíma 2000: 334; Vodička 2000b: 365). Byly radikálně zmenšeny volební obvody (zvýšení jejich počtu ze sedmi na 35), účelově změněna d' Hondtova metoda dělitelů a koalice více stran musely pro každou stranu získat alespoň 5 % hlasů (opatření namířené proti „Čtyřkoalici“). Dohromady by smluvní strany ČSSD/ODS, které získaly ve volbách 1998 celkem 60 % hlasů, na základě nového zákona o volbách obdržely za stejný počet voličských hlasů 93 % křesel v Poslanecké sněmovně (Vodička 2000b: 366) a jejich finanční příspěvek od státu by se ztrojnásobil (Vodička 2000d: 8).³ Ústavou stanovená poměrná forma volebního systému zůstala sice volebním zákonem č. 204/2000 Sb. zdánlivě zachována, obsah byl však vyprázdněn (Klíma 2001: 148).

Většinový a poměrný systém se navzájem odlišují jednak cíli, jednak mírou disproporce mezi hlasy a mandáty. Primárním cílem většinového systému je zřetelná parlamentní většina, výsledky voleb jsou proto záměrně zkresleny ve prospěch velkých stran (většinový efekt). Cílem poměrné volby je naproti tomu co nejvěrnější (zrcadlový) odraz hlasů voličů v parlamentu. Každý reálný volební systém má jak většinové, tak poměrné prvky. Za většinové je nutno považovat systémy, které jsou blíže většinovému pólu, za poměrné takové, které jsou blíže pólu poměrnému (Nohlen, Kasapovic 1996: 214). V zákoně č. 204/2000 Sb se jednalo jak z hlediska deklarovaných cílů (podpora utváření vládní většiny – viz důvodová zpráva), tak z hlediska extrémní disproporce mezi hlasy a mandáty o většinový systém. Tím byl volební

zákon v rozporu s článkem 18 Ústavy ČR, který stanoví, že volby do Poslanecké sněmovny se konají dle zásady poměrného zastoupení (Vodička 2000b: 366). Zákon č. 204/2000 Sb. o volbách byl prezidentem vetován, veto bylo Poslaneckou sněmovnou přehlasováno. Hlava státu podala následně ústavní stížnost. Ústavní soud podstatná ustanovení zákona č. 204/2000 Sb. o volbách zrušil (Nález č. 64/2001 Sb.). Novela volebního zákona č. 121/2002 Sb. již respektovala ústavní příkázání proporcionality stejně jako kritické připomínky ústavních soudců.

4.1.2 Konzolidace institucionálního systému SR

Těž institucionální systém Slovenska lze označit za v zásadě konzolidovaný. Principy právního státu se stále více dodržují, ústavně zakotvená dělba moci je politickými institucemi respektována a realizována. Základní občanská práva jsou zakotvena v ústavě a v zásadě zajištěna. Ne zcela uspokojivý stupeň realizace základních svobod souvisí s nedostatečnou efektivitou soudního a správního systému a s korupcí (Velšic 2003). Ústavní orgány se vzájemně omezují a kontrolují, převaha jedné z mocí není znatelná. Justice je rozčleněna podle odbornosti na třístupňový soudní systém obecného soudnictví a na specializovaný ústavní soud. V podstatě není vystavena protiústavním zásahům jiných institucí.

V předcházející Mečiarově éře se sice soudní orgány a institucionální systém vůbec dostaly pod silný tlak, ale zůstaly funkční a udržely si nezávislost. Ústavní soud SR a Nejvyšší soud SR přispěly k zachování substance institucionálního systému, k diskreditaci Mečiarových vlád ve slovenské i světové veřejnosti a zabránily definitivní koncentraci moci v rukách Mečiarovy vlády. Umožnily tak změnu moci v roce 1998. Z tohoto hlediska může být mocenská změna roku 1998 nazírána jako „vítězství institucí“ (Vodička 2000c: 906).

Ústavní soud SR plní funkci z hlediska zachování demokratického systému. Tím se jeho role fundamentálně liší od funkce ústavních soudů v konzolidovaných demokraciích. V době vyhocených ústavních konfliktů mezi prezidentem Kováčem a premiérem Mečiarom se judikatura ústavního soudu ocitla v centru politického dění. Nálezy ústavního soudu prohlásily za protiústavní zákonné novely (č. 269/1995 Sb.; č. 166/1995 Sb.), které by vedly ke koncentraci moci v Mečiarových rukách (Nálezy 5/1996 a 10/1996). Značnou politickou brizanci měl Nález 8/1996, kterým rozhodl ústavní soud ve věci únosu prezidentova syna. Nálezem 13/1997 určil ústavní soud, že rozhodnutí Národní rady č. 482/1996 o vyloučení poslance Gauliedera je neplatné.

Hlubšímu zakořenění autoritářského režimu zabránil mj. rozsudek Nejvyššího soudu před volbami roku 1998. Ústřední volební komise zaregistrovala těsným poměrem hlasů 18:17 Slovenskou demokratickou koalici (SDK) jako politickou stranu. Proti tomu podal předseda vlády Mečiar žalobu u Nejvyššího soudu, s návrhem, aby Nejvyšší soud registraci listiny SDK zrušil a registroval SDK jako koalici, nikoliv jako stranu (čímž by se zřejmě zabránilo jejímu vstupu do parlamentu). Nejvyšší soud žalobu 14. srpna 1998 zamítl a potvrdil správnost registrace volební listiny SDK. To otevřelo brány k vítězství protimečiarovské opozice (Vodička 2000c: 906).

Ve volebním období 1998–2002 schválil parlament několik zákonů, které odstraňovaly deformace Mečiarovy éry. Do politického systému bylo zabudováno vícero institucionálních překážek proti eventuálním autoritářským svodům. Byla zrušena ustanovení ústavy, která zapříčinila, že prezidentský úřad zůstával dlouho neobsazen, a byla zavedena přímá volba hlavy státu. Došlo ke zřízení několika nových institucí (veřejný ochránce práv – ombudsman, soudní

rada) a druhý – krajský – stupeň samosprávy byl uveden v život. Byl zvýšen počet členů Ústavního soudu SR a rozšířeny jeho pravomoci, zejména právo pozastavit účinnost zákona, u něž je předpoklad, že odporuje ústavě. Též pravomoci Nejvyššího kontrolního úřadu SR vůči orgánům exekutivy byly v rámci vytváření institucionálních předpokladů pro boj s korupcí posíleny. Novelizovaná ústava prohloubila demokratický charakter státu a vylepšila úpravu vzájemných vztahů mezi jednotlivými mocenskými institucemi (Pirošík 2003: 23; Mesežnikov 2003a: 313).

4.1.3 Srovnání

Společným je oběma zemím to, že se vládnoucí většiny v minulosti pokusily zneužít svého parlamentního vlivu k tomu, aby si účelovými úpravami institucionálního systému rozšířily moc a zajistily si ji i do budoucna. V obou případech tomu rozhodnutí ústavního soudu či nejvyššího soudu zabránila a umožnila tím uskutečnění relativně férových voleb. Jako výhoda pro stabilitu politického systému v ČR se ukazuje existence dvou komor v Parlamentu, které jsou voleny v rozdílných termínech a odlišným systémem. Po senátních volbách v roce 2000 např. ztratily koaliční strany „opoziční smlouvy“ většinu v Senátu, což umožnilo zablokovat některé nežádoucí ústavní změny a přijmout férový zákon o volbách. Výhodou je i ústavní zakotvení poměrného volebního systému do Poslanecké sněmovny a většinového do Senátu. To umožnilo zabránit mocenské manipulaci volebního zákona tichou koalici ČSSD/ODS v roce 2000. Slovensko má nevýhodu, že jeho volební zákon není chráněn ústavními články o základních principech volebního systému. Je vydán napospas jednoduché většině poslanců Národní rady SR, což přináší riziko manipulace zákona na základě mocenských kalkulací parlamentní většiny.

Institucionální systém a rozhodovací procesy, které v něm probíhají, jsou v obou zemích ovlivněny klientelistickými vztahy a korupcí. Korupční dynamika byla na začátku devadesátých let podpořena okolnostmi ekonomické transformace. Kuponová privatizace a prodeje státního majetku českým subjektům bez dostatečného kapitálu vytvořily ekonomiku ovládanou investičními fondy a polostátními bankami, které poskytovaly půjčky podle netržních kritérií. To mělo za následek rozprodávání aktiv fondů i zprivatizovaných podniků s tichým svolením nebo za aktivní pomoci státních úředníků. V celém tomto procesu vládla korupce – při rozhodování o privatizaci, při poskytování bankovních úvěrů a zřejmě i v procesu tvorby regulační legislativy pro investiční fondy (Open Society Institute 2002: 79). Problém korupce a klientelistických vztahů přetrvává po celou dobu transformace. Jak indikátory korupce (Transparency International 2003), tak odhady orgánů činných v trestních řízeních naznačují, že korupce je v České republice dále na postupu. K nejpostiženějším sférám patří veřejná správa, policie a justice (Open Society Institute 2002: 80).

Z hlediska konzolidace politického systému je obzvláště závažná korupce v legislativním procesu. Ta je umožněna zejména nekontrolovaným lobbyingem, široce pojatou poslaneckou imunitou a neefektivní kontrolou střetu zájmů (Open Society Institute 2002: 103). Potřebná zákonná opatření pro boj s korupcí Parlament ČR zamítl (Open Society Institute 2002: 101). Vliv nekontrolovaného lobbyingu sílí (Open Society Institute 2002: 103). „Já snad neznám zákon, který by nebyl ovlivněn lobbováním. (...) Někteří kolegové dostávají vypracované návrhy poštou“ konstatuje jeden zkušený poslanec (Tvarůžková 2004: 18). Za instituce, nejvíce zasažené korupcí, považují občané politické strany (hodnocení 4,0 na stupnici, kde 5 je

maximum), státní správu (3,7), banky (3,7) a policii (3,6) (Open Society Institute 2002: 80). Korupce a hospodářská kriminalita je 80 % dotázaných pocíťována jako nejnaléhavější problém země (Open Society Institute 2002: 78).

Na Slovensku je podle průzkumů situace ještě více znepokojivá. ČR je v indexu vnímání korupce na 54. místě, za Běloruskem, SR na 59. místě, za Kolumbií (Transparency International 2003). Ve studii Světové banky „Korupce na Slovensku“ z roku 2000 udávalo 41 % domácností a 41 % podnikatelů, že v posledních třech letech poskytli „neoficiální platbu“ (Veľšic 2003). Korupci předpokládají tázání v důležitých institucích politického systému: v soudnictví a na státním zastupitelství ze 48 %, ve fondu národního majetku ze 47 %, na celních úřadech a na policii z 35 %, na ministerstvech z 30 % a ve státní správě a samosprávě z 25 % (Světová banka 2000). To jsou alarmující čísla. Široce rozšířená korupce je veřejností ostře kritizována (IVO 2002) a neschopnost či neochota vlády, s tímto problémem se vypořádat, oslabují legitimitu politického systému.

4.2 Reprezentativní konzolidace (konzolidace intermediárního systému)

4.2.1 Česká republika

Na úrovni reprezentativní konzolidace lze v České republice pozorovat posun od chaotických poměrů na začátku transformace ke strukturovanému intermediárnímu systému. Zájmové skupiny ještě hledají optimální mechanismy a vhodné adresáty svého politického působení (Fiala 2001: 3). Intermediární instituce, jako odbory, profesionální a zájmové svazy či občanská sdružení, postupně nacházejí své místo a plní předpokládané funkce v reprezentaci zájmů, což přispívá k vytváření občanské společnosti a – z hlediska procesu tranzice – ke konzolidaci systému reprezentace zájmů.

Systém politických stran rychle dozrával (Fiala 2001: 2; Mareš 2002: 149; Brokl 1997: 97). Identifikace voličů s určitými stranami se upevňují a počet stran zastoupených v Parlamentu se snižuje. V devadesátých letech vznikla pouze jedna nová relevantní politická strana, Unie svobody, a to primárně nikoli na základě společenské objednávky, nýbrž kvůli finanční aféře, krizi a rozštěpení ODS. Výkyvy voličských preferencí jsou sice vyšší a prudší, než je v konzolidovaných systémech obvyklé, avšak méně nevypočitatelné, než je tomu ve většině ostatních postkomunistických zemí (Vodička, Cabada 2003: 328).

4.2.2 Slovensko

Existuje síť zájmových skupin schopných kooperace při prostředkování mezi společnostmi a institucemi státu. Toto heterogenní pletivo autonomních skupin, spolků a jiných organizací občanské společnosti je nerovnoměrně rozmístěno, v hlavním městě Bratislavě je relativně husté, na hospodářsky zaostalejším východním Slovensku popř. ve venkovských oblastech spíše řidké. Skupin vzniklých nezávisle na státu v průběhu transformace přibývá (Mesežnikov 2003a: 312). Nezávislé organizace pomohly v roce 1998 k mobilizaci občanů ve volbách a tím i k volebnímu vítězství protimečiarovských sil.

Systém stran je nadále extrémně labilní. Ve volebním období 1998 – 2002 se rozštěpilo vícero stran a koalic jak ve vládním, tak v opozičním táboře. Vznikly tři nové středně velké strany, Slovenská demokratická a křesťanská unie (SDKÚ), strana Směr a Aliance nového občana (ANO). Stupeň fragmentace stranického systému je vysoký, v Národní radě je zastoupeno osm

stran a devět stran má reálnou šanci získat podíl na moci (Mesežnikov 2003b: 64). Společenské zakotvení stran je mělké, volatilita voličů vysoká (Vodička 2001a: 45).

4.2.3 Srovnání

Intermediární systém se v obou zemích ujímá funkcí, které mu náležejí, a postupně se stabilizuje. Výjimkou je nestabilní stranický systém na Slovensku. Význam intermediárních institucí má rostoucí tendenci. Zároveň je zřejmé – a obecné premisy tranzitologie tento poznatek potvrzují –, že vytvoření struktur občanské společnosti je proces dlouhodobého charakteru, který se nedá urychlit tlakem shora. Ke konzolidaci demokratického systému ovšem přispívá, jestliže jsou pro tento proces vytvořeny příznivé institucionální a ekonomické předpoklady (Potůček 1999: 130).

4.3 Konzolidace chování

Na úrovni konzolidace chování neformálních politických aktérů je kardinální otázkou, zda tito aktéři své zájmy uspokojují v rámci institucí politického systému či mimo něj. Co se týče armády, ta je v české i slovenské tradici loajální k panujícím systému, nemá ambice být rozhodujícím politickým faktorem. Podnikatelská sféra se naproti tomu vyznačuje sklonem uspokojovat své zájmy v mimoprávním prostoru – mimo institucionální strukturu státu. Mimořádně nízká efektivita správního a soudního systému k tomuto chování přispívá. Na Slovensku činí průměrná délka občanského řízení 18 měsíců a počet nevyřízených případů se pohybuje kolem 900.000 (Evropská komise 2003a: 12). Ani v České republice se nedaří průměrnou délku soudních řízení zkrátit (Evropská komise 2003b: 3). V důsledku toho je nezanedbatelná část podnikatelů v pokušení, prosazovat své zájmy pomocí nelegitimních postupů (klientelismus, uplácení, vydírání, podvod, vymahači). Tento způsob chování oslabuje legitimitu demokratického zřízení a znehodnocuje kvalitu hospodářského prostředí.

V obou zemích operují vlivné zájmové skupiny, které považují současný stav za výhodný. Neprůhledná řízení a úplatní úředníci umožní získat výnosné veřejné zakázky, zkorumpovaní soudci jsou straničtí, někteří poslanci dodají nejen exkluzivní informace, ale též právní úpravu „na míru“. Tyto skupiny mají zájem zachovat současné poměry. Rozsah jejich působení lze na základě různých indicií (indikátory míry korupce, průzkumy mínění, informace od insiderů) pouze odhadnout. Na vlivné zájmové skupiny, věřící především v sílu peněz, konexí a klientelistických vazeb, které pravděpodobně způsobují „rozhodující brzdící efekt“ (Krivý 2003: 34) v procesu tranzice, upozorňují naléhavě analytici v obou zemích (Klíma 2003: 6; Pehe 2003: 1; Szomolányi 2003: 65; Krivý 2003: 34). Je ovšem prakticky vyloučené tyto skupiny a jejich protireformní postoje identifikovat v nějakém průzkumu, neboť jejich působení je založené na netransparentnosti a propojenosti na politické strany (Szomolányi 2003: 65).

4.4 Konzolidace občanské společnosti

Stupeň konzolidace občanské společnosti je v ČR a v SR rozdílný. Hodnotové postoje občanů v obou zemích a jejich nastavení k reformám se odlišovaly od začátku devadesátých let. Slovenská společnost – na rozdíl od české – nepocíťovala čtyřicet let reálného socialismu jednoznačně za krok zpět. Slovensko nebylo v roce 1989 dostatečně připraveno na příchod radikálních

společenských změn, nýbrž spíše pouze na jakousi variantu perestrojky (Bútora, Bútorová 2003: 76; Krivý 1994: 1). V roce 1992 hodnotili slovenští občané zpětně komunistický režim pozitivněji než Češi (Bútorová 1992: 5). Nové demokratické instituce měly na Slovensku menší důvěru než v České republice (Tomek 1991: 10). Fundamentální význam měl rozdílný postoj občanů k tržnímu hospodářství a k privatizaci. Většina Čechů zastávala názor, že tržní hospodářství je nezbytně nutné, na Slovensku činil podíl zastánců tržní ekonomiky pouze jednu třetinu. Češi převážně schvalovali privatizaci, Slováci ji spíše odmítali (Krivý, Radičová 1992: 19). Tyto postoje zásadním způsobem předurčovaly chování voličů v obou částech Československa v roce 1992 a dále pak v průběhu transformace v devadesátých letech (Vodička 2003: 221).

Rozdíly české a slovenské politické kultury zůstaly zachovány. Čeští občané zastávají názor, že současný systém má v porovnání s předchozím, komunistickým, přibližně stejně výhod jako nevýhod. Vnímají současný režim jako svobodnější (cestování, přístup k informacím, možnost svobodně žít), avšak s menšími jistotami (pocit bezpečí, sociální jistoty). Možnost ovlivňovat politický život v zemi hodnotí na stejné úrovni jako za komunistického režimu (Kostecký, Kalvas 2003: 52).

Na Slovensku je vnímán současný režim ještě mnohem záporněji. Celé dvě třetiny slovenských občanů jsou přesvědčeny, že lidem jako oni se žilo před rokem 1989 lépe, že současné majetkové nerovnosti jsou více nespravedlivé než za komunismu a že slovenská společnost se ubírá nesprávným směrem (Krivý 2003: 38; Velšic 2003a: 10). Obavy ze ztráty sociálních jistot (54%) jsou na Slovensku dvakrát častější než obavy ze ztráty politických a občanských svobod (27%) (Krivý 2003: 39).

Zde citované výzkumy veřejného mínění stejně jako jiné studie (Pickel, Jacobs 2001; Velšic 2004) naznačují, že proces konzolidace na úrovni občanské společnosti ještě není zcela ukončen v žádné z obou zemí (srov. též von Beyme 1999: 299). Této tezi svědčí též poměrně silná podpora nedemokratických stran v obou zemích. Přetrvávají spory, které svědčí o nízké akceptaci institucí občanské společnosti (Pithart 1999: 242). Demokratický hodnotový systém není občany dostatečně internalizován (Pehe 2003a: 95). Bez podpory širokých vrstev obyvatelstva nelze považovat demokracii za konzolidovanou (Merkel 1999: 164). Občané ČR jsou vůči současnému režimu méně skeptičtí než občané SR, což nepochybně souvisí též s lepší hospodářskou situací. K zápornému vnímání politické a hospodářské situace přispívají v obou zemích populisticky orientovaná média, která v zájmu sledovanosti či vyššího nákladu nepodávají vyvážené informace a analýzy, nýbrž přinášejí dramatinizované, negativní zpravodajství, často v agresivním a destruktivním stylu.

5. Je politický systém České/Slovenské republiky konzolidovaný?

Zda je možno označit ČR či SR za konzolidovanou demokracii, záleží na kritériích, která se k posouzení zvolí. Určitý systém se podle jedné definice může jevit jako konzolidovaný, dle jiné nikoli. Podle Dahla (1995: 212), Růba (2002: 106) či Huntingtona (1991) by bylo možno obě země považovat za v zásadě konzolidované. Szomolányi (2004: 10) a Fiala (2001: 4) též považují každý svou zemi za konzolidovanou demokracii. V ratingu *Freedom House* jsou ČR a SR zahrnuty mezi konzolidované demokracie, přičemž v roce 2003 obdrželo Slovensko lepší známku než ČR (Freedom House 2003; srov. též Szolományi 2004: 10). Naproti tomu hodnotí

Beichelt (2002: 198) lépe Českou republiku, kterou označuje za „formálně demokratický režim“, a hůře Slovenskou republiku, kterou charakterizuje – stejně jako Rusko a Ukrajinu – jako „minimálně demokratický režim“. Kubát (2003: 27) řadí Českou republiku ke konzolidovaným, Slovenskou k „semikonzolidovaným“ demokraciím.

Zmíněné příklady ukazují, že všeobecné ohodnocení stupně konzolidace může být sporné, neboť různí autoři přikládají jednotlivým faktorům transformace odlišnou váhu. Merklův model čtyř úrovní umožňuje evaluaci jednotlivých segmentů politického systému odděleně, a tím i diferencovanější vzhled.⁴ Jak ukázaly analýzy v předchozí kapitole, může být proces konzolidace na konstituční úrovni jak v ČR tak v SR označen za téměř ukončený, přičemž ještě v nedávné minulosti se projevovaly deficity v respektování pravidel hry politickými aktéry. Intermediární systém se konzoliduje v obou zemích, výjimku tvoří nadále velmi labilní stranický systém na Slovensku. Proces konzolidace na úrovni chování neformálních politických aktérů (zejména podnikatelů) a na úrovni občanské společnosti musí být považován v obou zemích za dosud neukončený. České a slovenské zkušenosti potvrzují premisu, že konzolidace občanské společnosti vyžaduje nejdelší dobu (von Beyme 1999: 299; Merkel 1999: 146).

Na všech čtyřech úrovních se jeví proces demokratické konzolidace v České republice v pokročilejším stádiu, než je tomu na Slovensku. Transformace v ČR v sobě obsahovala faktory, které konzolidaci usnadňují. Naproti tomu byla konzolidace Slovenska zatížena prakticky všemi riziky, typickými pro postkomunistické země (etnické konflikty, značná polarizace společnosti, silná strana s antisystémovými prvky). Též hospodářská a sociální situace byla komplikovanější než v ČR. Instrukce parlamentního systému se na Slovensku dostaly do hluboké defenzívy. Ukázaly se však jako dostatečně resistantní a zůstaly zachovány, což se stalo základním předpokladem pro kompetitivní parlamentní volby v roce 1998. Obavy voličů před upevněním autoritářského systému a mezinárodní izolací Slovenska sehrály při mobilizaci voličů podstatnou úlohu. Důležitá byla též schopnost kompromisu a odhodlání antiautoritářsky orientovaných elit, stejně jako jasná stanoviska politiků EU a podpora nevládních organizací (Bútorová 1999: 73; Mesežnikov 2003a: 312, Vodička 2000c: 902; Szomolányi 2004: 18).

6. Výhled

V České republice se reformy provádějí v opatrných krůčcích. Záměrem je přerozdělením na příjmové a výdajové straně státního rozpočtu sanovat státní finance a stabilizovat sociální systémy, které jsou zatíženy vysokou nezaměstnaností a nepříznivými demografickými trendy. Je nejisté, zda současná vládní koalice z ČSSD, KDU-ČSL a US, která v březnu 2004 ztratila většinu v Poslanecké sněmovně, přečká celé legislativní období 2002–2006. Změna moci, ať už v předčasném či regulérním volebním termínu, však politický systém neohrozí. Každá jiná vládní koalice bude stát před tímtož difícilním úkolem, redukovat hypertrofované sociální systémy, sanovat státní finance a zároveň výrazně odlehčit firmám a zaměstnancům, neúnosně zatíženým daňovými a sociálními odvody.

Na Slovensku, které mezinárodně proslulo rozhodnými reformami, lze očekávat v legislativním období 2002–2006 další razantní transformační kroky, v čemž by měl vstup do NATO a EU napomoci. K největším středně- a dlouhodobým výzvám patří řešení problémů souvisejících s romskou menšinou a boj s korupcí. Další choulostivé téma představuje sanace veřejných

financí, která předpokládá zásadní reformy sociálních systémů; také justiční, vzdělávací a zdravotní systém musí být radikálně přebudovány. Odvážné reformní kroky vlády nejsou podporovány slovenskou veřejností. Občané jsou sice přesvědčeni o nezbytnosti reformem, konkrétní reformní kroky, které se dotýkají jejich zájmů a často přinášejí sociální těžkosti, však vehementně odmítají (Velšic 2003a: 11). Možné sociální nepokoje (zejména Romů) v důsledku krácení sociálních dávek by mohly vést k částečnému upuštění od reformem. Aktivní odpor proti reformám však lze očekávat spíše od vlivných zájmových skupin, kterým současný stav vyhovuje. Jako nejpravděpodobnější scénář dalšího vývoje se jeví „klikatá cesta“ transformace: proces konzolidace bude zřejmě v tendenci pokračovat, ale bude plný zvrátů a konfliktů.

Dle Merkla (1999: 146) je systém imunní proti krizím a negativním exogenním vlivům teprve tehdy, když je proces konzolidace ukončen na všech čtyřech úrovních. To zatím nelze tvrdit ani o politickém systému ČR, ani o politickém systému SR. S ohledem na současné rozložení politických sil, institucionální konfiguraci i vnější faktory se však jeví zvrácení konzolidačního procesu na Slovensku nepravděpodobné, v ČR takřka nemyslitelné. Transformace ve všech segmentech a úrovních politického systému značně pokročila a všechny segmenty politického systému obou zemí vykazují – přes časté krize a vyhocené konflikty – tendenci k postupné konzolidaci a stabilizaci. Exogenní faktory – vstup do NATO a EU – proces konzolidace podporují (Kneuer 2002: 239) a mají pozitivní vliv též na antikorupční politiku (Open Society Institute 2002: 85).

Nelze ovšem vyloučit, že proces tranzice v jedné či druhé zemi (či v obou) na dlouho uváže na nízké úrovni konzolidace. Ta by se mohla projevovat slabou participací (nespokojených) občanů na věcech veřejných a chybějící podporou demokratického systému, neefektivní státní správou a soudnictvím, masově rozšířenou korupcí, zaháněním se organizované kriminality a jejím propojením s politikou, ovlivňováním legislativního procesu pomocí klientelistických vazeb a korupčních praktik, nedostatečnou schopností státu řídit věci veřejné a prosazovat určitou politiku, stejně jako dlouhodobě neřešenými sociálními problémy a nízkou kvalitou veřejných služeb (bezpečnost, sociální, školství, zdravotnictví). Tento scénář je signalizován některými jevy (síť klientelistických vazeb, rozšířená korupce, neprůhledný rozhodovací proces, silné vlivové skupiny).

Poznámky:

1. „Za antisystémovou je považována strana stojící ve fundamentální opozici vůči existujícímu politickému režimu, která odmítá strukturu, pravidla hry a normativní základy existujícího politického režimu a která proti němu aktivně vystupuje“ (Schmidt 1995: 45). Vycházejí z této definice, Hnutí za demokratické Slovensko naplňovalo některé – nikoli však všechny – znaky antisystémové strany.
2. Podobný systém existuje v Itálii, kde se prezidentské volby často stávají parlamentním maratonem. Například ke zvolení prezidenta Giovanni Leoneho (1971–1978) bylo potřeba 23 volebních kol (Trautmann 1997: 512).
3. Konkrétně způsoboval volební mechanismus následující zkeslení: Unie Svobody, která obdržela v roce 1998 ve volbách 8,6% hlasů, by získala 1,5% mandátů. KDU-ČSL (9% hlasů) by obdržela 3% a KSČM (11% hlasů) by získala 2,5% mandátů (propočítá se hranice 5% pro vstup do Parlamentu). ČSSD, která získala 32,31% hlasů, by obdržela 51,5% poslaneckých křesel; ODS (27,74% hlasů) by získala 41,5% mandátů. ČSSD získala v roce 1998 ve volbách 74 mandátů, za které obdržela státní příspěvek 37 milionů ročně. Dle nové úpravy by získala za stejný

počet voličských hlasů 103 mandátů a příspěvek 103 milionů Kč ročně (státní příspěvek za mandát byl zvýšen z 0,5 na 1 milion. Kč). ODS, která měla dle původního systému 63 poslanců a obdržela 31,5 milionů Kč, by dle nové úpravy získala 83 mandátů a příspěvek 83 milionů korun (Vodička 2000b: 366; Vodička 2000d: 8).

4. Fiala (2001: 5) ve své analýze též zmiňuje čtyři úrovně konzolidace, ale neuplatňuje tento model důsledně. Nezkoumá akceptaci pravidel hry politickými aktéry ani chování podnikatelské sféry, úroveň občanské společnosti explicitně vynechává. To jsou však relevantní aspekty pro posouzení míry konzolidace. Fiala přisuzuje autorství čtyř úrovní konzolidace německému politologovi von Beyme. Tento model je však Merkelovým autorstvím, na jehož článek von Beyme v poznámce (von Beyme 1999: 298) výslovně odkazuje.

Literatura:

- Beichelt, Tim. 2001. *Demokratische Konsolidierung im postsozialistischen Europa. Die Rolle der politischen Institutionen*. Opladen: Leske+Budrich.
- Beichelt, Tim. 2002. „Demokratie und Konsolidierung im postsozialistischen Europa.“ In: *Zwischen Demokratie und Diktatur*. Eds. Petra Bendel, Aurel Croissant a Friedbert W. Rüb. Opladen: Leske+Budrich, 183–198.
- Beyme, von, Klaus. 1994. *Systemwechsel in Osteuropa*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Beyme, von, Klaus. 1996. „Ansätze zu einer Theorie der Transformation der ex-sozialistischen Länder Osteuropas.“ In: *Systemwechsel I*. Ed. Merkel, Wolfgang. Opladen: Leske+Budrich, 141–172.
- Beyme, von, Klaus. 1999. „Osteuropaforschung nach dem Systemwechsel.“ *Osteuropa* 49, č. 3, 285–304.
- Brokl, Lubomír. 1997. *Reprezentace zájmů v politickém systému České republiky*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Bútorá, Martin a Bútorová, Zora. 2003. „Neznesitelná ľahkosť rozhodou.“ In: *Dělení Československa. Deset let poté...* Ed. Vodička, Karel. Praha: Volvox Globator, 69–104.
- Bútorová, Zora. 1992. „Postoje občanov k aktuálnym sociálnym problémom.“ *Sociologické aktuality*, č. 2, 5.
- Bútorová, Zora. 1999. „Vývoj postojov verejnosti: od nespokojnosti k politickej zmene.“ In: *Kto? Prečo? Ako? Slovenské voľby '98*. Eds. Bútorá, Martin et al. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 61–84.
- Bútorová, Zora, Gyárfášová, Olga a Velšic, Marián. 2000. „Verejná mienka.“ In: *Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Eds. Kollár, Miroslav a Mesežnikov, Grigorij. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 281–324.
- Dahl, Robert. 1995. *Demokracie a její kritici*. Praha.
- Evropská komise. 2003a. *Súhrnná monitorovacia správa o prípravenosti Slovenska na členstvo v EÚ*. Brusel: Európska komisia.
- Evropská komise. 2003b. *Pravidelná zpráva o pokroku České republiky na cestě k přistoupení*. Brusel: Evropská komise.
- Fiala, Petr et al. 1999. *Komunismus v České republice*. Brno: Masarykova Univerzita.
- Fiala, Petr. 2001. „Česká republika: transformující se nebo konsolidovaný politický systém?“ *Středoevropské politické studie* 3, zima 2001 (<http://www.iips.cz/seps/index.php?ID=7>).
- Filip, Jan. 1999. „Obecné poznámky k aktuálnosti změn Ústavy ČR.“ In: *Aktuálnost změn ústavy ČR*. Eds. Dančák, Břetislav a Šimíček, Vojtěch. Brno: Masarykova univerzita, 15–31.
- Filip, Jan. 2000. „Volební zákon, nedostatky návrhu a chaotičnost jeho přípravy.“ In: *Parlamentní zpravodaj*, 5/2000.
- Freedom House. 2003 (www.freedomhouse.org/ratings/).
- Glaeßner, Gert-Joachim. 1994. *Demokratie nach dem Ende des Kommunismus. Regimewechsel, Transition und Demokratisierung im Postkommunismus*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Huntington, Samuel. 1991. *The Third Wave*. Oklahoma.

- Ismayr, Wolfgang. 2003. „Die politischen Systeme Osteuropas im Vergleich.“ In: *Die politischen Systeme Osteuropas*. Ed. Ismayr, Wolfgang. Opladen: Leske+Budrich, 9–71.
- IVO. 2000. *Výzkumná správa*. Bratislava: IVO (www.ivo.sk/showvyskum.asp?Id=66;Id=67;Id=57).
- IVO. 2002. *Slovensko pred voľbami*. Bratislava: IVO (www.ivo.sk/showvyskum.asp?Id=66;Id=67;Id=57).
- Jakoby, Marek, Morvay, Karol a Pažitný, Peter. 2000. „Celkový ekonomický vývoj.“ In: *Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Eds. Kollár, Miroslav a Mesežnikov, Grigorij. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky (IVO), 437–470.
- Karl, Terry a Schmitter, Philippe. 1991. „Modes of Transition in Latin America, Southern and Eastern Europe.“ *International Social Science Journal*, č. 128 (May), 269–284.
- Kostelecký, Tomáš a Kalvas, František. 2003. „Hodnocení současného vývoje v České republice veřejnosti.“ In: *Povolebné Slovensko*. Ed. Mesežnikov, Grigorij. Bratislava: IVO.
- Kneuer, Marianne. 2002. „Der Einfluss externer Faktoren: Die politische Strategie der EU bei demokratischen Transformationen am Beispiel der Slowakei als defekte Demokratie.“ In: *Zwischen Demokratie und Diktatur*. Ed. Bendel, Petra et al. Opladen: Leske+Budrich, 237–258.
- Klíma, Michal. 2000. „Poměrný „nepoměrný“ volební systém po novelizaci zákona o volbách do Parlamentu ČR.“ *Politologický časopis* 7, č. 4, 334–361.
- Klíma, Michal. 2001. *Kvalita demokracie v České republice a volební inženýrství*. Praha: Radix.
- Klíma, Michal. 2003. „Klientelistická strana.“ *Mladá fronta DNES*, 7. 4. 2003, XIV, č. 82, A/6.
- Kollár Miroslav a Mesežnikov, Grigorij, eds. 2002. *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: IVO
- Krivý, Vladimír. 1994. „Sociálno-politická klima.“ *Aktuálne problémy Slovenska*, máj 1994. Bratislava: Focus, s. 1.
- Krivý, Vladimír. 1999. *Čo prezrádzajú volebné výsledky? Parlamentné voľby 1992 – 1998*, Bratislava.
- Krivý, Vladimír. 1999a. „Volebné výsledky.“ In: *Kto? Prečo? Ako? Slovenské voľby 98*. Eds. Bútorá, Martin, Mesežnikov, Grigorij a Bútorová, Zora. Bratislava: IVO, 245–275.
- Krivý, Vladimír. 2001. „Sociológia náboženstva. Hodnotové orientácie a náboženské prejavy slovenskej verejnosti v 90. rokoch.“ *Sociológia* 33, č. 1, 12–31.
- Krivý, Vladimír. 2003. „Súvislosti hodnotenia činnosti vlády SR verejnosťou.“ In: *Povolebné Slovensko*. Ed. Mesežnikov, Grigorij. Bratislava: IVO.
- Krivý, Vladimír a Radičová, Iveta. 1992. „Atmosféra dôvery a atmosféra nedôvery?“ *Sociologické aktuality*, č. 2, s. 12.
- Kubát, Michal. 2003. *Postkomunismus a demokracie. Politika ve středovýchodní Evropě*. Praha: Dokořán.
- Lang, Kai-Olaf. 2001. „Systemtransformation in Ostmitteleuropa: Eine erste Erfolgsbilanz.“ *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B 15, 13–21.
- Machonin, Pavel. 1996. „Percepce vertikální sociální diferenciace.“ In: *Česká společnost v transformaci*. Eds. Machonin Pavel a Tuček, Milan. Praha: Sociologické nakladatelství, 255–260.
- Mareš, Miroslav. 2002. „Česká republika.“ In: *Politické strany ve střední a východní Evropě*. Eds. Fiala Petr, Holzer, Jan a Strmiska, Maxmilián. Brno: Masarykova Univerzita, 121–149.
- Merkel, Wolfgang. 1996. „Institutionalisierung und Konsolidierung der Demokratien in Ostmitteleuropa.“ In: *Systemwechsel 2, Die Institutionalisierung der Demokratie*. Eds. Merkel, Wolfgang, Sand-schneider, Eberhard a Segert, Dieter. Opladen: Leske+Budrich, 73–112.
- Merkel, Wolfgang. 1996b. „Theorien der Transformation. Die demokratische Konsolidierung postautoritärer Gesellschaften.“ In: *Politische Theorien in der Ära der Transformation*. Eds. Beyme, Klaus, von, Offe, Claus. PVS-Sonderheft 25, Opladen: 30–58.
- Merkel, Wolfgang. 1999. *Systemtransformation*. Opladen: Leske+Budrich.
- Mesežnikov, Grigorij. 2002. „Vnútropolitický vývoj a systém politických strán.“ In: *Slovensko 2002*. Eds. Kollár, Miroslav a Mesežnikov Grigorij. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky (IVO), 19–125.
- Mesežnikov, Grigorij. 2003a. „Desať rokov samostatnej SR: od zápasov za demokraciu k prehľbovaniu reforiem.“ In: *Dělení Československa. Deset let poté...* Ed. Vodička, Karel. Praha: Volvox Globator, 309–316.

- Mesežnikov, Grigorij. 2003b. „Vnútropolitický vývoj a systém politických strán.“ In: *Slovensko 2003*. Eds. Kollár, Miroslav a Mesežnikov, Grigorij. Bratislava: IVO, 19–112.
- Nohlen, Dieter a Kasapovic, Mirjana. 1996. „Wahlssysteme und Systemwechsel in Osteuropa.“ In: *Systemwechsel 2. Die Institutionalisierung der Demokratie*. Eds. Merkel, Wolfgang, Sandschneider, Eberhard a Segert, Dieter. Opladen: Leske+Budrich, 213–259.
- Offe, Claus. 1994. *Der Tunnel am Ende des Lichts*. Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- O'Donnell, Guillermo a Schmitter, Philippe eds. 1986. *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore.
- Open Society Institute. 2002. *Korupce a protikorupční politika v České republice. Monitoring procesu vstupu do EU*. Praha: Open Society Institute (http://www.transparency.cz/pdf/osi_2.pdf).
- Paukovič, Vladimír. 1994. „Etnická štruktúra Slovenska, jej vývoj, demografické a sociálne charakteristiky.“ *Sociológia* 26, č. 5 – 6.
- Pehe, Jiří. 2003. *Vítězství politického šibrovství* (<http://www.pehe.cz/Zapisnik/03-11-10.htm>).
- Pehe, Jiří. 2003a. „Budování demokracie.“ In: *Desetiletí*. Ed. Šaradín, Pavel. Olomouc: Periplum, 79–96.
- Pickel, Gert a Jacobs, Jörg. 2001. *Einstellungen zur Demokratie und zur Gewährleistung von Rechten und Freiheiten in den jungen Demokratien Mittel- und Osteuropas*. Discussion Papers des Frankfurter Instituts für Transformationsstudien Nr. 9/01, Frankfurt/Oder.
- Pirošík, Vladimír. 2003. „Ústavný a právní systém.“ In: *Slovensko na cestě do neznáma*. Eds. Gál, Fedor et. al. Bratislava: IVO, 22–30.
- Pithart, Petr. 1999. „Občanská společnost.“ In: *Demokracie a ústavnost*. Ed. Kunc, Jiří. Praha: Karolinum, 238–245.
- Plasser, Fritz, Ulram, A. Peter a Waldrauch, Harald. 1997. *Politischer Kulturwandel in Ost-Mitteleuropa. Theorie und Empirie demokratischer Konsolidierung*. Opladen: Leske+Budrich.
- Potůček, Martin. 1999. „Místo sociálního partnerství ve formování demokracie.“ *Politologická revue* 5, červen 1999, 122–133.
- Potůček, Martin. 1997. „Těžké znovuzrození: občanský sektor v České republice.“ *Politologická revue* 3, č. 2, 35–52.
- Przeworski, Adam. 1988. „Democracy as a contingent Outcome of Conflict.“ In: *Constitutionalism and Democracy*. Eds. Elster, Jon a Slagstad, Rune. Cambridge, 59–80.
- Przeworski, Adam. 1991. *Democracy and the Market. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge.
- Przeworski, Adam. 1991a. „Spiel mit Einsatz. Demokratisierungsprozesse in Lateinamerika, Osteuropa und anderswo.“ *Transit*, č. 3, 190–213.
- Rüb, W. Friedbert. 1994. „Schach dem Parlament! Über semi-präsidentielle Regierungssysteme in einigen postkommunistischen Gesellschaften.“ *Leviathan* 22, č. 2, 260–292.
- Rüb, W. Friedbert. 1996. „Die Herausbildung politischer Institutionen in Demokratisierungsprozessen.“ In: *Systemwechsel 1*. Ed. Merkel, Wolfgang. Opladen: Leske+Budrich.
- Rüb, W. Friedbert. 1996b. „Zur Funktion und Bedeutung politischer Institutionen in Systemwechselprozessen. Eine vergleichende Betrachtung.“ In: *Systemwechsel 2. Die Institutionalisierung der Demokratie*. Eds. Merkel, Wolfgang, Sandschneider, Eberhard a Segert, Dieter. Opladen: Leske+Budrich.
- Rüb, W. Friedbert. 2002. „Hybride Regime?“ In: *Zwischen Demokratie und Diktatur*. Eds. Bendel, Petra, Croissant, Aurel a Rüb, W. Friedbert. Opladen: Leske+Budrich, 93–118.
- Schmidt, G. Manfred. 1995. *Wörterbuch für Politik*, Stuttgart.
- Sme 2003 (www.sme.sk/clanok.asp?cl=982390).
- Světová banka. 2000. *Korupcia na Slovensku. Výsledky diagnostických prieskumov* (<http://www.worldbank.sk/data%5Ckorupcia.pdf>).
- Szomolányi, Soňa. 2003. „Verejná mienka a zodpovednosť politických elit.“ In: *Povolebné Slovensko*. Ed. Mesežnikov, Grigorij. Bratislava: IVO.
- Szomolányi, Soňa. 2004. „Cesta Slovenska k demokracii: od „devianta“ k štandardnej demokracii.“ In: *Slovensko: desať rokov samostatnosti a rok reforiem*. Eds. Mesežnikov, Grigorij a Gyárfášová, Oľga. Bratislava: IVO.

- Šanderová, Jadwiga. 1992. „Proč asi většina na Slovensku mlčí?“ *Data & Fakta* 1, č. 6, 4–6.
- Štatistický úrad Slovenskej republiky. 2001. Bratislava: Štatistický úrad (www.statistics.sk/webdata/slov/tabulky/nez/nez00.htm).
- Tomek, Igor. 1991. „Postoje české veřejnosti k základním ústavním orgánům v letech 1990 a 1991.“ *Sociologické aktuality*, č. 8, s. 10.
- Tuček, Milan. 1991. „Spokojenost se společenskými změnami po listopadu 1989.“ *Sociologické aktuality* 9, 9–10.
- Tvarůžková, Lucie. 2004. „Obchod s paragrafy.“ *Týden*, č. 2, 16–21.
- Transparency International. 2003. (www.transparency.cz/index.php?id=1035).
- Trautmann, Günter. 1997. „Das politische System Italiens.“ In: *Die politischen Systeme Westeuropas*. Ed. Ismayr, Wolfgang. Opladen: Leske+Budrich., 509–548.
- Vaňo, Boris a Haviarová, Eva. 2002. „Demografické trendy rómskej populácie.“ In: *Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Ed. Vašečka, Michal. Bratislava: IVO, 475–502.
- Vašečka, Michal. 2000a. „Rómovia.“ In: *Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Eds. Kolár, Miroslav a Mesežnikov, Grigorij. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 191–238.
- Vašečka, Michal a Džambazovič, Roman. 2000. *Sociálno-ekonomická situácia Rómov na Slovensku*. Bratislava: International Organisation for Migration.
- Veľšic, Marián. 2002. *Spoločensko-politická klíma na sklonku Mečiarovej a Dzurindovej vlády*. Výzkumná zpráva, Bratislava: IVO (www.ivo.sk).
- Veľšic, Marián. 2003. *Korupcia a klientelizmus v optike každodennosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky (www.worldbank.sk/data%5Ckorupcia.pdf).
- Veľšic, Marián. 2003a. „Sto dní vlády Mikuláša Dzurindu v zrkadle verejnej mienky.“ In: *Povolebné Slovensko*. Ed. Mesežnikov, Grigorij. Bratislava: IVO.
- Veľšic, Marián. 2004. „Povolebný vývoj a reformy.“ In: *Slovensko: desať rokov samostatnosti a rok reforiem*. Eds. Mesežnikov, Grigorij a Gyárfášová, Oľga. Bratislava: IVO, 133–148.
- Vodička, Karel. 1993. „Koaliční ujednání: rozdělíme stát! Volby '92 a jejich důsledky pro československou státnost.“ In: *Rozloučení s Československem*. Eds. Kipke, Rüdiger a Vodička, Karel. Praha: Český spisovatel, 83–115.
- Vodička, Karel. 2000a. „Slowakische Republik (Teil II).“ In: *Slowakische Republik. Studien zur politischen Entwicklung*. Eds. Kipke, Rüdiger a Vodička, Karel. Münster LIT, 70–186.
- Vodička, Karel. 2000b. „K ústavnosti zákona o volbách. Politologické poznámky.“ *Politologický časopis* 7, č. 4, 362–372.
- Vodička, Karel. 2000c. „Ausgang ungewiß: Politische Prozesse und Institutionen in der Slowakei.“ *Osteuropa* 50, č. 8, 902–915.
- Vodička, Karel. 2000d. „Ústavnost“ volebního zákona.“ *Mladá fronta DNES*, 12. 10. 2000, s. 8.
- Vodička, Karel. 2001. „Zum Stand der Konsolidierung in EU-Kandidatenländern.“ In: *EU-Osterweiterung. Politische und soziale Annäherung*. Eds. Moravcová, Dagmar a Vodička, Karel. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 43–44.
- Vodička, Karel. 2001a. „Risikofaktoren im Konsolidierungsprozess der Slowakei.“ *Europäische Rundschau*, 29, č. 4, 43–52.
- Vodička, Karel. 2002b. „Gefährdete Konsolidierung in der Slowakei. Die Demokratie ist infrage gestellt.“ *Die politische Meinung* 47, č. 387, 85–88.
- Vodička, Karel. 2002c. „Das slowakische Verfassungsgericht im Transformationsprozess.“ In: *Recht in der Transformation*. Ed. Boulanger Ch. Berlin: Berliner Wissenschaftsverlag, 193–214.
- Vodička, Karel. 2003. „Příčiny rozdělení: shrnující analýza po deseti letech.“ In: *Dělení Československa. Deset let poté....* Ed. Vodička K. Praha: Volvox Globator, 205–264.
- Vodička, Karel a Cabada, Ladislav. 2003. „Politický systém České republiky. Historie a současnost.“ Praha: Portál.
- Weidenfeld, Werner, ed. 2001. *Den Wandel gestalten – Strategien der Transformation*, Band 1. Ergebnisse der internationalen Recherche. Gütersloh.